

VESNA CVJETKOVIĆ -KURELEC

UDK 807,74 (091): 877.4.07“18“

Zagreb

„VIRGINIJA“ DIMITRIJE DEMETERA (jezičnopovijesni osvrt)

Život i rad Dimitrije Demetera (1811-1872) u hrvatskoj su književnoj i kazališnoj historiografiji višestruko istraživani. Svoju punu znanstvenu valorizaciju dobilo je sveukupno književno stvaralaštvo na hrvatskom jeziku. Pritom su utvrđeni dosadašnji stavovi o njegovu opusu, ali i revidirane ocjene o njegovim dramskim ostvarenjima. Mislimo prvenstveno na rasprave Nikole Batušića, Branka Hećimovića i Darka Suvina, koje su nametnule novu interpretaciju Demeterovih drama, pogotovu tragedije „Teuta“, pobijajući ocjene iz prošloga stoljeća i iz razdoblja moderne, po kojima ta drama predstavlja vrhunac onovremene hrvatske dramske književnosti¹. „Spominjan uvijek s razlogom i pravom kao utemeljitelj suvremenog hrvatskog glumišta, on mu kao baštinu nije ostavio svoje dramsko djelo za koje su i on intimno a i mnogobrojni kritičari nakon njega smatrali da stoji u samu vrhu naše tragedije“, naglašava Nikola Batušić². Osnovne primjedbe na piščevo nepoznavanje dramaturških pravila i na neprimjerenost scenskog jezika upućene su i na ostala dramska ostvarenja Dimitrije Demetera (dvije knjige „Dramatičnih pokušenija“), dok su predlošci za opere „Porin“ i „Ljubav i zloba“ uglavnom zahvaljujući glazbi uspjeli sačuvati dio svoga dramskoga naboja. Međutim, književna je historiografija ep „Grobničko polje“ izdvojila kao ostvarenje po kojem Demeter s pravom ulazi u glavne predstavnike hrvatske književnosti devetnaestoga stoljeća³. Ako uz ovo dodamo već istaknuto mjesto u osnivanju, razvoju i organizaciji kazališnog života u Zagrebu i ključnu ulogu koju je odigrao u pokretu ilirizma, tada je cjelokupan udio ovoga Grka u hrvatskoj kulturi nesumnjivo velik. Zato i s pravom smatramo da svaki prilog koji može pridonijeti nešto novo i opisu njegova lika i stvaralaštva zaslužuje pozornost, to više ako se odnosi

¹ Batušić, Nikola: *Hrvatska drama od Demetra do Šenoe*, Matica hrvatska, Zagreb 1976

Hećimović, Branko: *Dimitrije Demeter, kazališni pregalac i književni stvaralac*, Croatica, sv. 5, Zagreb 1973, str. 107-129

Suvin, Darko: *Norme hrvatske povijesne dramatike do „Dubrovačke triologije“*, Forum, br. 3, Zagreb 1971, str. 457-492

² Batušić, ibidem, str. 24

³ Živančević, Milorad: *Dimitrije Demetra Grobničko Polje*, Zagreb 1973

na gotovo neistraženu stranu Demeterova djelovanja. Smatramo, naime, da su nedovoljno ispitani radovi na novogrčkome Dimitrije Demetera, a pogotovu njegov prvenac, drama „Virginija“.

Kao što je poznato, obitelj Demeterovih iz sjevernoga se dijela egejske Makedonije, is Sjatiste, pridružila jakom migracijskom valu krajem 18. stoljeća, koji se kretao iz Grčke prema sjeveru i zapadu (nakon progona kršćana Ali paše Tepelenije iz Janine i ugušivanja „pokreta Orlovjevih“ na Peloponezu 1770. g.). Osim toga, mir u Požarevcu 1718. kojim su se trgovcima iz Turske priznavale izuzetne povlastice i „Patent tolerancija“ Josipa II iz 1781. kojim je definitivno reguliran položaj pravoslavne srkve, omogućila su da „mercatores Graeci“ steknu sva građanska prava i utjecali da Habsburška Monarhija postane jedno od glavnih uporišta grčke dijaspore.

Omedjeni okvir ovoga izlaganja ne dozvoljava nam da se opširnije osvrnemo na grčku zajednicu u Zagrebu krajem 18. i početkom 19. stoljeća, njezinom udjelu u društvenom i političkom životu grada, ulozi koju je odigrala u osnivanju i radu pravoslavne crkve, te o zamršenom pitanju nacionalnog deklariranja Cincara. Medjutim, neosporna je činjenica da se grčko-cincarska zajednica u Zagrebu uklapa u širu zajednicu grčkih općina izvanmatice Grčke početkom 19. stoljeća, pridonoseći i ona formiranju građanskoga staleža, kulturnom prosvjeđivanju Grka, njihovu nacionalnom samoosvještavanju i pripremi ustanka protiv Turaka.

U tom kontekstu treba promatrati i novogrčke radove Dimitrije Demetera, ne samo kako kuriozum književnog bilingvizma ili kao prve književne pokušaje hrvatskoga pisca podrijetlom iz Grčke. Navodi Demeterovih biografa Wurzbacha, Deželića i prvenstveno Vladimira Mažuranića (na koje se nadovezuju svi kasniji izučavatelji Demeterovih djela) govore o kultu helenizma u domu Demeterovih, kućnoj biblioteci s najnovijim tekstovima novogrčke književnosti, pretplati na grčke časopise te o financijskoj pomoći grčkome ustanu⁴.

Iz parohijskih pak spisa pravoslavne općine u Zagrebu, saznajemo da je od 1823. do 1827. djelovala i grčka škola s učiteljem Joanisom Pelepidasom, koju je Demeter, rođen 1811, nesumnjivo pohađao⁵. Atmosfera u obiteljskom krugu, pohađanje grčke škole, praćenje novogrčke književnosti, vijesti s grčkih bojišta o borbi protiv Turaka jačali su u mladoga Dimitrije Demetera svijest o grčkoj domovini svojih predaka i ponos zbog slavnoga podrijetla, usmjeravajući ga da svoje prve književne radove piše na novogrčkome. Ti nam radovi pokazuju kako se i grčko-cincarska zajednica u Zagrebu uklopila u

⁴ Wurzbach, Konstantin: *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien 1856-1891 (o Demeteru str. 233-234) Deželić, Gjuro: *Životopisi slavni književnikah jugoslavenskih*, Dr Dimitrija Demeter, Glasonoša, br. 29-30, Karlovac 1862 Mažuranić, Vladimir: *Dimitrija Demeter, životopisna crta*. U: Teuta, Grobničko Polje, Zagreb, 1891, str. 3-53

⁵ Usp. Vitković, Dimitrije: *Srpska pravoslavna crkvena općina, parohija i škola u Zagrebu*, Zagreb 1985, str.108

kulturna i politička gibanja Grčke i njezine dijaspore, a u užem književnom pogledu Demeterova djela na novogrčkome-izbor tematike inspiriran grčkim ustankom, njihova (neo) klasicističke struktura - upućuju na aktualna strujanja u novogrčkoj književnosti. Osim toga, Demeterov jezik dobar je vodič za istraživanje sociolingvističke situacije novogrčkoga početkom 19. stoljeća.

Novogrčki radovi Dimitrije Demetera nalaze se u jednoj bilježnici kao dio ostavštine koju je Demeterov nećak Vladimir Mažuranić poklonio 1922. godine Nacionalnoj i Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Pod signaturum R 4307 uvedena je i bilježnica Dimitrije Demetera u kojoj su se, osim krnje drame „Virginija“, nalazile i pjesme mladoga autora. Njih je Šime Jurić objelodanio, preveo i bilješkama popratio u „Gradja za povijest književnosti Hrvatske“ 1962. godine⁶. Tu je detaljno opisao i bilježnicu koja sadrži 46 listova (od prijašnja 64 ili 72), koje su istrgani početni i završni listovi. „Virginija“ zauzima 57 i pol stranica i nalazi se na samome početku. Bilježnice očito potječe iz Demeterova školovanja u Grazu (1827-1829), jer se na poledjini jedne korice nalazi tekst:

9 Stück Wäsche

Δεμετρίους δη Δημέτης

Αουδίτωρ Μηδίκιναι

den 6. August 12 Stück Wäsche

O samome Demeterovu rukopisu u ovoj bilježnici možemo ponoviti i primjedbe Šime Jurića. Naime, pjesnikov rukopis je vrlo težak ne samo za obradu, već i za čitanje. Zbog čestih križanja, nadopisivanja, ispravaka, pa ponovnih korektura izuzetno je teško rekonstruirati tekst rukopisa. Osim toga, Demeterovo vrlo slabo poznavanje grčkoga pravopisa otežava reprodukciju „Virginije“.

Već sam naslov „Virginije“ upućuje nas na temu obradjen u ovoj drami. Brojne „Virginije“ u svetskoj književnosti opisivale su sudbinu mlade Rimljanke koja je postala žrtva strasti rimskoga konzula Apija Kladija. Prvu obradu, na koju se nadovezuju sve ostale, sastavio je Livije na temelju predaje Dionisija Halikarnasa o padu tiranina Apija Kladija 449. pr. n.e., njegovoj strasti prema plebejki Virginiji i o njezinu ocu koji kćerku, braneci njezinu čast, ubija vlastitim rukama. Najpoznatije adaptacije ovog primjera „rimske časti“ potječu s konca 18. stoljeća: „Virginija“ Vittora Alfierija i „Emilija Galotti“ Ephraima Lessinga. Posebice je Alfierijeva tragedija bila vrlo popularna krajem 18. i početkom 19. stoljeća u Evropi u vrijeme nacionalnih previranja zbog nacionalnih ideja slobode i časti koje je zastupala. Lessingova se pak preradba uspjela zadržati sve do danas na njemačkojezičnim pozornicama. Lessing je, naime, sentimentalizirao ovu jednolinij-sku rimsku tragediju pretvorivši Virginiju u osjećajnu ženu koja vapi

⁶ Jurić, Šime: *Grčke lirske pjesme Dimitrija Demetra*, „Gradja za povijest književnosti Hrvatske“, JAZU, knj. 28, Zagreb 1962, str. 463-534

Jurić, Šime: *Još jedna grčka lirska pjesma Demetrova*, „Croatica“ 1973 VI/5, str. 151-152

za smrću jer je spoznala i samu opasnost zavodjenja. Eliminiranjem političkog sukoba kao središnjega dramskoga konflikta, Lessing je u duhu vremena sastavio pravi gradjanski Trauerspiel.

Uvidom u Demeterov rukopis možemo konstatirati kako je autor usprkos mladosti uspio stvoriti djelo naglašene originalnosti. Po pretpostavljenom broju izgubljenih stranica i naznaci kako je riječ o prvom, drugom i trećem činu proizlazi da je izvorni tekst čitave dramske konstrukcije imao pet činova. U središtu radnje sačuvanoga je dijela nasrtljivo udvaranje Apija, kojemu se suprostavlja Virginija replikama o slobodi, ponosu i časti Rimljana. Smenjuju se Apijeve spletke da Virginiju pretvori u kćerku jedne od ropkinja njegova štićenika Kornelija s dolaskom zaručnika Virgilija, koji saznaje o zloj kobi svoje ljubljene. Sačuvani dio ove tragedije završava dugim Virgijeve monologom o tiranima, ugnjetivačima naroda i svima onima koji oduzimaju slobodu drugima.

Kako je Demeter saznao za temu „Virginije“ i koji je predložak imao u vidu sastavljajući svoju verziju drame?

Usporedom Alfierijeve i Demeterove tragedije možemo uočiti kako pojedini monolozi strukturom i sadržajem upućuju na talijanskog neoklasicista. Iako Alfierijeva „Virginija“ polazi s različitih stajališta (tu Virginija ima majku, zaručnik Icilije je u Rimu, Apijeve odluka o proglašavanju Virginije ropkinjom njegova štićenika odmah je na početku tragedije), poneki Demeterovi monolozi strukturom i sadržajem podsjećaju na Alfierijevu „Virginiju“. Takav zaključak nalazi potporu i u podacima o repertoaru amaterskih kazališnih predstava u grčkim općinama Odese i Bukurešta, koje su postavljali učitelji grčkih škola s učenicima-glumcima. Iz tih podataka, koje je dosadašnje istraživanje redovno zanemarivalo, možemo konstatirati kako je Alfieri jedan od najizvodljivijih autora, a antičke teme najzastupljenije⁷. Osim toga, valja spomenuti, kako je van matične Grčke jednom od najistaknutijih književnika početkom 19. st. I. R. Rangavisu prvo djelo bilo: prijevod Alfierijeva „Oresta“. Ako je Alfieri, dakle bio tako omiljen autor i među Grcima u dijaspori, moguće je da je Pelopidas, koji je osim grčkoga, podučavao i taljanski jezik, posjedovao primjerke njegovih tragedija. Opravdano bismo, dakle, mogli na kraju i pretpostaviti kao je Demeterova „Virginija“ nastala i na nagovor učitelja, kako odgovor potrebi zagrebačkih Grka i Cincara za uključivanjem u kulturni život grčke dijaspore. Ako tome dodamo i navode Demeterovih biografa o čestim posjetima mladoga pisca predstavama njemačkoga kazališta, slika će biti potpunija; naime, pregledom repertoara toga kazališta nalazimo da se Lessingova „Emilija Galoti“ dva puta prikazivala zagrebačkoj publici 1826. godine, dakle, nepo-

⁷ Σπάθης, Δημήτριος: Τό Θέατρο, “Ελλάδα, Ίστορία, Πολιτισμός, τ.10 Β, Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1983
Σιδέρης, Γιάννης: Τό αρχαίο θέατρο στή νέα Έλληνική σκηνή 1817-1932, Ίκαρος, Αθήνα 1976, σελ.19

sredno prije nego što je Demeter napisao svoju verziju „Virginije“⁸. Ujedno, kult helenizma, kao što rekosmo, u vlastitoj kući, dopiranja vijesti o aktualnim zbivanjima u Grčkoj, tamošnjoj borbi za slobodu dodatno su pridonijeli izboru ove teme.

Demeterov tekst podsjeća nas na „školsku deklamacijsku zadaću“ potvrde znanja jezika. Sve primjedbe na Demeterov dramski opus koje je ustanovila današnja književnopovijesna i teatrološka kritika vrijede i za ovaj Demeterov prvenac. Retoričnost i patetičnost, nepoznavanja dramaturških pravila, nezgrapnost u versifikaciji osnovna su obilježja Demeterove „Virginije“. Dramska se situacija pokušava promijeniti jakim riječima, drugim i nemotiviranim monolozima ili neujerljivim replikama. Pri ovakvim ocjenama, dakako, moramo uzeti i u obzir i to da je u to vrijeme grčka literaturna produkcija, osobito ona dramska vrlo oskudna, te da na novogrčkome nije niti u začetku bila uspostavljena konvencija „scenskoga jezika“. Estetska procjena Demeterove „Virginije“ ne daje nam za pravo da autora svrstamo u glavne predstavnike grčke književnosti toga razdoblja. Medjutim, Demeter se nesumnjivo uklapa u tada aktualna nadnacionalna neoklasicistička strujanja na jugoistoku Evrope. Možemo ga povezati s ranim stvaralaštvom Andreasa Kalvosa, s tragedijama „Ippia“ (nedovršena), „Teramene“ i „Danaide“, napisanim u Alfierijevu duhu, kao i s ranim radovima fanariota, pogotovu s jednim od glavnih predstavnika Atenske književne škole, velikim zagovornikom „povratka u prošlost“ i arhaiziranog jezika Jakovakisom Rizosom Nerulosom i njegovim tragedijama „Aspasia“ i „Poliksene“ klasicističkih obilježja. Pod uticajem talijanskog neoklasicizma pisao je i Ionasis Zambelios svoje tragedije „Timoleon“, „Kedros“ i „Medea“, a antičke teme obradjuje i At. Hristopulos u tragedijama „Ahilej“ i Patrokolova smrt“.

Iz svega što smo do sada naveli, razumljivo je da je za nas relavantnija jezična analiza „Virginije“, koja nas uvodi u ključno razdoblje razvoja novogrčkoga jezika. Naime, kao što je poznato, prva polovica 19. stoljeća karakteristična je po tome da su se usporedo s pokretima za nacionalno oslobođenje na jugoistoku Evrope kretali i standardizacijski procesi. O „selekciji“⁹ jezične norme na ovome dijelu Balkana pisali su i Radoslav Katičić i Pavle Ivić, ističući zajednička obilježja u normiranju jezika pravoslavnih zemalja, u kojima je crkveni jezik utjecao na fenomen jezične diglosije ili triglosije¹⁰. Izlišno je ovom prilikom opširno podsjećati na fenomen grčke diglosije, ali ipak ne smijemo zanemariti činjenicu da je početak tzv. „jezičnog pitanja“, koje je obilježilo daljnji razvoj novogrčkoga, iskrslu upravo u okrilju

⁸ Pregled repertoara kazališta prema: Breyer, Blanka: *deutsche Theater in Zagreb 1770-1840*, Zagreb 1938

⁹ Termin „sekcija“ kao prva faza jezične standardizacije prema Milorad, Rado-
vanović: *Sociolingvistika, Književna zajednica Novoga Sada*, Novi Sad 1986, str. 188

¹⁰ Katičić, Radoslav: *Novi jezikoslovni ogleđi*, Školska knjiga, Zagreb 1986, str. 90-92

Ivić, Pavle: *Srpski narod i njegov jezik*, Kolo, 64, 429, Srpska književna
zadruga, Beograd 1971, str. 174

grčke dijaspore u prvim desetljećima 19. stoljeća. Tokom žestokih jezičnih polemika iskristalizirala su se tri vidjenja jezične standardizacije: na jednoj su strani bili pobornici pučkoga jezika, dok su na drugoj stajali žestoki zagovornici učenog novogrčkog koji je trebao težiti sve arhaičnijim i čišćim jezičnim oblicima. Adamandios Korais pokušavao je iznaći srednji put, predloživši jezični sistem utemeljen na narodnome govoru, koji bi se, međutim, prethodno „očistio“ od svih tudjica i vulgarizama. Kao što je poznato, pitanje „jezičnog prestiža“ u trenutku kada se naziralo konačno oslobođenje Grčke, predubno je utjecalo na prevlast ekstremnih purističkih tendencija. U dubokom uvjerenju u mogućnost ponovnog oživljavanja klasičnog grčkog jezika i zajedno s njim i svih tekovina civilizacije, „progonopleksija“ je, kako što znamo, imala kobne posljedice za prirodnu dinamiku evolucije novogrčkoga jezika.

Izuzmemo li pisce Jonske škole, koji su nastavili tradiciju Kretske književnosti bazirane na narodnome jeziku, jezik književnosti u Demeterovo vrijeme odražava predstandardizacijsku fazu, u kojoj fenomen „jezičnog prestiža“ bitno utječe na privilegiranost arhaičnijih oblika. Stoga su i jezične interferencije vrlo izrazite. Isprepletanje i miješanje dvaju sustava diglosijskog sistema odredili su i politipni karakter novogrčkoga u tom razdoblju.

Deskriptivna analiza „Virginije“ na fonetsko-fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj i sintatičko-stilskoj razini, pokazuje nam dvojnost oblika i nepostignutu tipološku homogenost novogrčkoga tog vremena. Konzervativan religijsko-pedagoški utjecaj sredine, klasicistička struktura teksta, tema iz antičkoga svijeta, usmjeravali su Demetera prema „učenijim“ odnosno arhaičnijim jezičnim rješenjima. Iako su prisutni oblici pučke koinè, vjerojatno na temelju svakodnevnoga govora Grka u Zagrebu, Demeter teži prema sustavu katarevuse. Najjasnije se to očituje na leksičkoj razini kada pisac križa i prekraja pučku leksiju nadomeštavajući je „drugom čitanju“ arhaičnim sinonimima: καρδιά--ήτρω, λαμπρά--φαιδρά, τραγούδια-- ώδαί.

Na fonetsko-fonološkoj se razini ova nastojanja prema „čišćim“ oblicima izražavaju čuvanjem -v- na kraju riječi i primjenom konsonantskih skupina karakterističnih za učeni novogrčki: πτ, πτ, σθ, χθ, φθ.

U morfologiji Demeter čuva dativ, a i brojni drugi gramatički morfemi upućuju na utjecaj klasičnoga grčkog. Tako su prisutni gotovo svi oblici imena treće deklinacije, u prvoj i trećoj se deklinaciji sustavno razlikuje nominativ, i akuzativ plurala maskulina i feminina. Maskulina prve deklaracije na - ας i - ης redovno čuvaju genitiv na - ου, dok je genitiv singulara prve deklinacije osnove na - α impurum uvijek na - ης, a ne na - ας itd. Svi prilozi svršavaju na - ως (a ne na - α). U konjugacijskom sustavu, iz neka obilježja glagolskog sustava dimotiki, ipak prevladavaju oblici kateravise: l. lice pl. prezenta (medio) pasiva na - όμεθα, singular pasivnog aorista na - θείς itd. Uz tvorbu konjunktiva s vá i futura s θά Demeter upotrebljava i stariju tvorbu s

ίνα, odnosno neskracanim φέλλω i μέλλω. Na sintaktičkoj razini u „Virginia“ zapažamo prisutnost dativa objekta, genitiva apsolutnoga, atributivne i predikatne participe i hipotaktičke konstrukcije rečenica.

Usprkos takvoj generalnoj purističkoj orijentaciji u „Virginiji“ zatičemo i različite manifestacije pučkoga grčkoga: 3. lice indikativa aktivnog prezenta na - ονν, imperfekt stegnutih na - ουσσ,-εσ,-ε, gerund na - οντας, brojni primjeri asimiliranoga σέ, itd., itd. No, takva odstupanja ne smiju nas udaljiti od jedinog prihvatljivog zaključka po kojemu se Dimitrije Demeter izborom teme, strukturom „Virginije“ uklopio u klasicistička, predromantička strujanja u novogrčkoj književnosti, a korištenim jezičnim instrumentarijem uklopio u sociolingvističku situaciju novogrčkoga početkom 19. stoljeća. Da je nastavio pisati na novogrčkome, slijedio bi Atensku književnu školu i zaci-jelo postao dosljedan katarevusijanac.

ZUSAMMENFASSUNG

Vesna Cvjetković-Kurelec: DIMITRIA DEMETER: „VIRGINIA“

(sprachgeschichtlicher Überblick)

In diesem Artikel wird versucht, einen ersten Einblick in das Erstlingswerk „Virginia“ von Dimitria Demeter zu geben. Dieser kroatische Dichter griechischer Abstammung gilt als einer der Hauptvertreter des Illyrismus und einer der Begründer des Kroatischen Nationaltheaters in Zagreb.

„Virginia“ ist ein Drama in Handschrift, das 1827 auf Neugriechisch geschrieben wurde und von dem 1032 Verse erhalten sind.

Dieses Drama lehnt sich an das bekannte Thema der Plebejerin Virginia an, die der Vater, um ihre Ehre zu retten und sie von der Leidenschaft des Tyrannen Appius Klaudius zu befreien, mit eigenen Händen tötet. Alle Bearbeitungen dieses Themas (die von Alfieri und Lessing sind die bekanntesten) knüpfen an die Bearbeitung von Livius an, der den Sturz des Tyrannen um 449 v. Chr. beschrieben hat.

Demeters „Virginia“ ist stark von Alfieris Klassizismus geprägt und verbindet sich dadurch mit den (neo) klassizistischen Strömungen in der Neugriechischen Literatur zu dieser Zeit (Kalvos, Zambelios, I.R.Nerulos usw.). Eine Sprachanalyse des Textes gibt Hinweise auf den sprachlichen Entwicklungsstand des Neugriechischen zur gleichen Zeit. Einblicke in die Dadurch gewinnt man „graecitas Zagrabiensis“, die eine Mischsprache aus volkssprachlichen für die griechische Diaspora Anfang des 19. Jhd. war.